

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДО УМОВ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF ADAPTATION OF A CHILD WITH DISABILITIES OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT TO THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Стаття присвячена проблемі дослідження адаптації дитини з порушеннями інтелектуального розвитку до умов інклюзивного навчання. Увага зосереджена на психолого-педагогічних аспектах адаптації: пристосуванні до нової системи соціальних умов, нових вимог, відносин, режиму життєдіяльності та видів діяльності. Водночас автори публікації зазначають, що важливе не лише успішне функціонування в шкільному середовищі, а й здатність учня особистісно, соціально та психологічно розвиватися в ньому. На основі аналізу теоретико-практичного досвіду вітчизняних і зарубіжних здобутків щодо створення інклюзивного освітнього простору в середовищі загальноосвітньої установи визначено умови психолого-педагогічної адаптації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку: залучення батьків до процесу інтеграції дитини у загальноосвітній простір; формування адекватної самооцінки дитини, виховання впевненості у собі, своїх діях; постановка посильних навчальних цілей і завдань, спираючись на збережені функції та індивідуальні можливості учня; зорієнтованість педагогічного процесу на розвиток самоорганізації дитини. Авторами статті підкреслено, що ключовими показниками ефективності процесу психолого-педагогічної адаптації учня з порушеннями інтелектуального розвитку до загальноосвітнього середовища слід вважати такі ознаки: його задоволеність; успішність виконання індивідуального навчального плану; участь у побутових і виховних заходах школи; комунікацію з колективом. Спираючись на представлені психолого-педагогічні аспекти адаптації, визначено ключові рекомендації щодо оптимізації процесу інтеграції дітей з порушеннями інтелектуального розвитку до загальноосвітнього простору: відсутність маніпуляцій дитиною; формування пізнавальних мотивів до отримання знань та вмінь; створення в класі та вдома атмосфери довіри, підтримка впевненості дитини у своїх силах; збереження звичних ритуалів учня, особливо пов'язаних з іграми.

Ключові слова: дитина з порушеннями інтелектуального розвитку, загальноосвітнє середовище, інклюзивне навчання, психолого-педагогічна адаптація, учень з особливими освітніми потребами.

The article is devoted to the problem of studying the adaptation of a child with intellectual disabilities to the conditions of inclusive education. The main focus is on the psychological and pedagogical aspects of adaptation: adaptation to a new system of social conditions, new requirements, relationships, lifestyle, and types of activities. At the same time, the authors of the publication note that it is important not only to function successfully in the school environment but also the pupil's ability to develop personally, socially, and psychologically in it. Based on the analysis of the theoretical and practical experience of domestic and foreign achievements in creating an inclusive educational space in the environment of the educational institution, the conditions of psychological and pedagogical adaptation of pupils with intellectual disabilities are determined: involving parents in the process of integration of the child into the general educational space; forming the adequate self-esteem of the child, upbringing self-confidence, confidence in the actions; setting feasible learning goals and objectives; relying on the preserved functions and individual capabilities of the pupil; orienting the pedagogical process on the development of the child's self-organization. The authors of the article emphasize that the key indicators of the effectiveness of the process of psychological and pedagogical adaptation of a pupil with intellectual disabilities to the general educational environment should be considered: his/her satisfaction; success of the fulfillment of the individual curriculum; participation in household and educational activities of the school; communication with the team. Based on the presented psychological and pedagogical aspects of adaptation, the key recommendations for optimizing the process of integration of children with intellectual disabilities into the general educational space are identified: lack of manipulations of the child; formation of cognitive motives for obtaining knowledge and skills; creating an atmosphere of trust in the classroom and at home; supporting the child's self-confidence in his/her abilities; maintaining the pupil's usual rituals, especially those related to games.

Key words: child with intellectual disabilities, general educational environment, inclusive education, psychological and pedagogical adaptation, pupil with special educational needs.

УДК 373-056.36:364-787.522
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.15>

Омельченко М.С.,
докт. психол. наук,
доцент кафедри спеціальної педагогіки
та інклюзії
Донбаського державного педагогічного
університету

Кузнецова Т.Г.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри спеціальної педагогіки
та інклюзії
Донбаського державного педагогічного
університету

Егольнікова С.І.,
вчитель вищої категорії,
вчитель початкових класів
Слов'янської загальноосвітньої школи
I–III ступенів № 17 Слов'янської міської
ради Донецької області

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Трансформації уявлень держави і суспільства щодо прав і можливостей дитини з інвалідністю призвело до постановки практичної мети максимального охоплення освітою всіх дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП).

Основною проблемою дітей з ООП є труднощі, пов'язані з їхньою адаптацією до умов навчання: соціального середовища, норм та правил поведінки, шкільного режиму тощо. Тому найважливі-

шою умовою організації успішного навчання даної категорії учнів у загальноосвітніх закладах є створення адаптивного середовища, що дасть змогу забезпечити їхню особистісну самореалізацію в умовах інклюзивної освіти.

Освітній процес при інклюзивному підході дозволяє дітям з ООП набути необхідних компетенцій згідно з освітніми стандартами і вимагає спеціальної підготовки від усіх педагогів, які працюють з особливими учнями. При цьому інтегра-

ція таких дітей у загальноосвітній простір має два ключових напрями: психолого-педагогічна адаптація самої дитини до умов навчання і зміна самого середовища для забезпечення рівних можливостей всім членам суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема психолого-педагогічної адаптації дітей з ООП до навчання у школі має високу популярність у вітчизняних та зарубіжних дослідників галузей загальної та спеціальної освіти. Зокрема, процес організації інклюзивного навчання вивчали А. Колупаєва, В. Бондар, Е. Деніелс, В. Засенко, В. Синьов, О. Таранченко та інші науковці. Проблема встановлення міжособистісних стосунків особливих учнів у загальноосвітньому закладі знайшла відображення у дослідженнях Н. Анастасова, Р. Коззюла, А. Конопльової, З. Лютфійя, В. Олешкевича, В. Трофімової, Р. Фріз, О. Чопіка, П. Пеццолі, Ф. Стауба тощо.

Окремі аспекти психолого-педагогічної адаптації дітей з ООП, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку, мають місце у працях А. Воробця, Н. Максимової, М. Матвеевої, К. Мілютіної, А. Обухівської, В. Піскун, В. Синьова, В. Сорочинської, О. Хохліної. Зазначені автори роблять акцент на тому, що успішність інтеграції у загальноосвітній простір прямо залежить від досягнення дитиною ідентичності із соціальним оточенням, усвідомлення себе його органічною частиною. Водночас для дітей цієї категорії таке завдання часто стає значною мірою складним.

На сьогодні в Україні проблема психолого-педагогічної адаптації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку до умов інклюзивного навчання постає надзвичайно гостро і продовжує викликати багато суперечок у педагогів-практиків та дослідників.

Мета статті. Представити психолого-педагогічні аспекти здійснення адаптації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку до умов інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу. Серед осіб з ООП діти з порушеннями інтелектуального розвитку відрізняються уповільненим і ускладненим протіканням процесу адаптації до умов навчання в загальноосвітньому закладі, що суттєво заважає їхній повноцінній інтеграції до загальноосвітнього простору (Л. Виготський, А. Запорожець, О. Леонтьєв, І. Мещерякова, А. Обухівська, В. Синьов тощо.). Основними причинами цьому є:

- слабка критичність мислення, нерозуміння причинно-наслідкових зв'язків, труднощі сприйняття простору і часу, порушення всіх компонент мовлення, обмежений запас знань і уявлень про світ тощо;

- специфічні особливості емоційно-вольової сфери, що проявляється в ейфорійних поглядах і поведінці, емоційній нестійкості, відсутності складних емоцій тощо;

- суттєві порушення загальної та дрібної моторики: дискоординована хода та рухи, слабкість тонких рухів пальців;

- невмотивованість та механічність діяльності, відсутність планування й передбачення результатів, безконтрольність і хаотичність дій [6].

Утім, одним з пріоритетів сучасної Концепції розвитку освіти в Україні є забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім громадянам України та перетворення освіти на соціальний ліфт [1, с. 8; 4, с. 13]. Це означає, що за бажанням батьків діти з порушеннями інтелектуального розвитку можуть отримувати освітні послуги у закладах середньої освіти за місцем проживання. У цьому випадку поряд із питаннями створення інклюзивного середовища постає необхідність ужиття заходів щодо психолого-педагогічної адаптації дитини [2, с. 15].

Психолого-педагогічну адаптацію учня в школі ми трактуємо як пристосування дитини до нової системи соціальних умов, нових вимог, відносин, режиму життєдіяльності та видів діяльності. Водночас, процес адаптації тлумачимо не лише як пристосування до успішного функціонування в шкільному середовищі, а й як здатність учня особистісно, соціально та психологічно розвиватися в ньому [9].

Першокласнику з порушеннями інтелекту, як і його одноліткам з нормотиповим розвитком, належить опанувати нову соціальну роль – учня. Цей процес супроводжується пристосуванням до нового виду діяльності – інклюзивного навчання. Оточення дитини значно розшириться: у ньому з'являться однокласники, вчителі, інші працівники школи. Щоб дитина могла повноцінно адаптуватися до змін у своєму житті, їй необхідно вчитися дисципліні й дотриманню шкільного розкладу.

Молодші школярі з порушеннями інтелектуального розвитку, як правило, виявляються психологічно не готовими до таких змін, тому без підтримки дорослих процес адаптації у них може суттєво затягнутися. Якщо батьки та педагоги не готові прийняти цього факту і вимагають суцільної слухняності, посидючості й відповідальності від такої дитини, це може серйозно психологічно травмувати її [3, с. 12].

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку майже завжди гостро відчують осуд і невдачі, водночас їх можна мотивувати схваленням і доброзичливим ставленням дорослого [7, с. 22].

Аналіз теоретико-практичного досвіду вітчизняних і зарубіжних здобутків щодо створення інклюзивного освітнього простору у середовищі загальноосвітньої установи дає змогу визначити такі умови психолого-педагогічної адаптації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку:

- 1) залучення батьків до процесу інтеграції дитини у загальноосвітній простір: дотримуватися єдності вимог у школі та вдома;

- 2) формування адекватної самооцінки дитини, виховання впевненості в собі, своїх діях. Така

робота мусить супроводжуватися формуванням в однокласників та їхніх батьків позитивного ставлення до учня з ООП, установки на його прийняття до колективу й колективну підтримку;

3) дитина з порушеннями інтелектуального розвитку не може повною мірою засвоювати навчальний матеріал, тому варто ставити посилені навчальні цілі й завдання, не зупинятися на невдачах і промахах, а навпаки, спиратися на збережені функції та індивідуальні можливості учня (все це має відобразитися в індивідуальному навчальному плані й планомірно реалізуватися на практиці);

4) зорієнтованість педагогічного процесу на розвиток самоорганізації дитини. Ці навички варто цілеспрямовано формувати як у школі, так і вдома. У школі цьому процесу сприяє сама система навчання: урок – перерва – відпочинок. Вдома слід привчати дитину до режиму дня, що не лише позитивно позначиться на її функціональних можливостях, але й суттєво посприяє адаптації дитини до шкільного укладу життя.

Для того, щоб зрозуміти, чи успішно протікає процес психолого-педагогічної адаптації учня з порушеннями інтелектуального розвитку до загальноосвітнього середовища, слід орієнтуватися на такі показники:

– задоволеність дитини: вона спокійно йде до школи, повертається із позитивним настроєм, не влаштовує істерик упродовж дня;

– успішність роботи учня за індивідуальним навчальним планом (невиконання цілей та завдань плану може свідчити не лише про проблеми адаптації дитини у школі, але й про недоцільне його складання та необхідність перероблення);

– участь у побутових і виховних заходах школи: дитина бере посильну участь у всіх заходах класу, поряється із завданнями педагога, проявляє самостійність;

– комунікація з колективом: учень проявляє довіру до педагога, залучений до усіх колективних справ класу, товаришує з однокласниками, що проявляється у позитивному ставленні один до одного, отриманні задоволення від спільно проведеного часу.

Навіть якщо набуття навчальних компетенцій у дитини з порушеннями інтелектуального розвитку відбувається із суттєвими труднощами, але залучення до колективу однолітків має успіх, можна говорити про те, що психолого-педагогічна адаптація протікає відмінно.

Спостереження за протіканням процесу адаптації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку до навчання в умовах інклюзивної освіти дозволяють визначити наступні психолого-педагогічні рекомендації:

– не варто намагатися маніпулювати дитиною, постійно посилятися на те, що вона стала учнем. Все це може призвести лише до того, що процес навчання у школі буде сприйматися як життєві

труднощі, з якими пов'язані почуття відторгнення, дискомфорту;

– слід формувати у дитини з порушеннями інтелектуального розвитку пізнавальні мотиви до отримання знань та вмінь, що можна здійснити лише шляхом дотримання спеціальних дидактичних принципів та прийомів навчання й інших ключових аспектів корекційно-розвивальної діяльності (ні в якому разі оцінка не має бути мотивом);

– важливо працювати з дитиною в атмосфері довіри, підтримувати її впевненість у своїх силах: не ігнорувати негативні емоції, виконувати обіцянки, бути її «адвокатом» в усіх випадках;

– у зв'язку з новим статусом учня, ні в якому разі не варто різко позбавляти дитину звичних ритуалів, особливо пов'язаних з іграми; нехай домашня обстановка залишається звичною.

Висновки. Розглянуті у статті психолого-педагогічні аспекти адаптації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку до навчання в умовах інклюзивної освіти сприятимуть оптимізації процесу їхньої інтеграції до загальноосвітнього простору. У перспективі експериментальні розроблення практичних заходів залучення молодших школярів з ООП до колективу однокласників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Нова українська школа: порадник для вчителів / Під заг. ред. Н. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім "Плєяди"», 2017. 206 с.
2. Єфімова С. Налагодження партнерських стосунків з родинами. *Інклюзивна школа: особливості організації та управління* : Навчально-методичний посібник / За заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ, 2007. 128 с.
3. Ілляшенко Т. Чому їм важко вчитися: діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів. Київ : Початкова школа, 2003. 128 с.
4. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ : Самміт-книга, 2009. 272 с.
5. Максим О. Вплив психічних станів учнів на процес адаптації першокласників. *Нові технології навчання* : Наук. зб. / Кол. авт. Київ : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. МОН України. 2012. Вип. 72. С. 34–40.
6. Мещерякова И. Особенности школьной адаптации детей с сумственной отсталостью. *Современные научные исследования и инновации*. 2017. № 1. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2017/01/77265>.
7. Обухівська А., Ілляшенко Т., Жук Т. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі. Київ : Редакції загальнопед. газет, 2012. 128 с.
8. Сварник М., Николаєв М. Діти з особливими потребами в українському суспільстві: крок до реалізації та інтеграції. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство* : науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. 336 с.
9. Томчук С. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : Зб. наукових праць. Київ : Університет «Україна», 2004. 448 с.